

BOŠNJACI I BOSANSKI JEZIČKI STANDARD

Senahid HALILOVIĆ

UDK 811.163.4*3(091)
930.85(497.6=163.4*3)

SAŽETAK: U radu se nastoji kritički osmotriti odnos Bošnjaka prema standardnom bosanskom jeziku. Ukratko je predstavljena jezička politika Bošnjaka u posljednjih dvadesetak godina, koja nema institucionalni okvir, nego je skup manje-više odvojenih aktivnosti stručnih grupa i pojedinaca. U normiranju bosanskog jezika postignuti su solidni rezultati, ali je bilo i pretjerivanja i promašaja. U zaključku je istaknuto da bi bilo poželjno da Bošnjaci iz temelja promijene svoj odnos prema bosanskom standardnom jeziku.

Ključne riječi: Bošnjaci, jezički standard, standardni bosanski jezik, bosanska varijanta, jezička politika, normiranje jezika, status jezika, jezička kultura

Dobar standardni jezik zasniva se na čvrstoj i općeobaveznoj normi. On je propis i ograničenje. Kao i drugi standardi, mjerilo je stupnja civilizacije: ništa nije osobito vrijedno tamo gdje je sve podjednako moguće. Standardni jezik pruža velike mogućnosti i zajednici i pojedincu. Kad je riječ o zajednici, imati standardni jezik znači posjedovati svoj instrument u međunarodnom općenju. Nacionalna se kultura upravo preko svog standardnog jezika uključuje u univerzalnu kulturu i nadetničku civilizaciju. Pojedincu se otvaraju razne mogućnosti tek kad solidno usvoji standardni jezik. A on se usvaja i njeguje prije svega u školi.

S raspadom druge Jugoslavije, tačnije i prije samoga raspada, od zajedničkog jezičkog standarda odustali su najprije Hrvati, potom Srbi, tj. oni koji su odlučivali o njemu, tako da su – poslije Hrvata i Srba – i Bošnjaci i Crnogorci krenuli zasebnim putevima u normiranju. U Bosni i Hercegovini danas imamo tri jezička standarda: jedan domaći – bosanski, i dva “uvozna” – hrvatski i srpski. Od 90-ih godina XX st. bosanski Hrvati i bosanski Srbi ispoljavaju potpunu

nezainteresiranost za oblikovanje domaćih standarda i lojalnost jezičkim normama iz Hrvatske odnosno Srbije, a time i ideologijama koje stoje iza tih jednonacionalnih jezičkih koncepata.

U oblikovanju i promoviranju bosanskog standarda u proteklih dvadesetak godina najviše su sudjelovali Bošnjaci. Dakle, Bošnjaci su danas i najodgovorniji za standardni bosanski jezik: oni ga normiraju i za se i za ostale Bosance koji ga prihvaćaju kao svoj komunikacijski i stvaralački instrument. Stoga bi bilo poželjno kritički osmotriti upravo odnos Bošnjaka prema standardnom bosanskom jeziku.

U nastavku ću iznijeti svoje poglede na odnos Bošnjaka prema standardnom bosanskom jeziku, a u zaključku i to šta bi, i kako – po meni – trebalo činiti u ovoj oblasti.

Odnos Bošnjaka prema standardnom bosanskom jeziku

Govoriti o odnosu Bošnjaka prema standardnom bosanskom jeziku znači, prije svega, predstaviti jezičku politiku Bošnjaka, tj. aktivnosti pojedinaca i grupa u vezi s normiranjem i statusom bosanskog jezika.

Jezička politika upravo je odnos društva, najprije vlade i vladajuće grupe, prema funkcioniranju i razvitku određenog jezika; to je službena akcija države, ili djelovanje stručnih grupa i pojedinaca. Jezička je politika sastavni dio nacionalne politike, ona zavisi od općih principa nacionalne politike. Ona se bavi pitanjima jezika u javnoj upotrebi, potom jezika u službenoj upotrebi, zanima se i ustavnim, zakonskim – dakle pravnim rješenjima i jezičkom praksom itd. Jezička je politika vrlo skupa, kao što su skupi i ostali vidovi intervencije države.

U BiH danas ne postoji jedinstvena jezička politika na državnoj razini. Od 90-ih godina XX st. vode se tri odvojene jezičke politike, od kojih je samostalna samo ona koja se vodi u Sarajevu. Jezička politika bosanskohercegovačkih Hrvata svodi se na bespogovorno slijeđenje stavova većine lingvista iz Zagreba. Ovo uglavnom vrijedi i za bosanskohercegovačke Srbe i njihovo pristajanje uz jezičku politiku zacrtanu u Beogradu.

Jezička politika Bošnjaka oblikuje se u Sarajevu, ali ona nema institucionalni okvir, nego je skup manje-više

odvojenih aktivnosti stručnih grupa i pojedinaca. Za bošnjačku jezičku politiku moglo bi se reći da je pretežno liberalna: ne postoji opsežno jezičko zakonodavstvo; nema purizma, nema leksičke isključivosti, ne postoje razlikovni rječnici; nema adaptacija, "titlovanja" filmova iz susjednih zemalja; nema jezičkog inženjeringa, nema neologizama, nema konkursa za najbolju bosansku riječ; nema nacionalističkih pamfleta o jeziku; postoji sloboda izbora jezičkih sredstava...

Činjenica je da Bošnjaci nemaju osmišljenu, institucionaliziranu jezičku politiku u korist bosanskog jezika. Nepostojanje osmišljene jezičke politike ne znači da Bošnjaci nemaju jezičku politiku. I neosmišljena, i nikakva jezička politika također je nekakva jezička politika, i to najskuplja – s obzirom na svoje posljedice.

Normiranje bosanskog jezika

U ovoj oblasti bilo je solidnih rezultata, ali i pretjerivanja i promašaja. Može se reći da je bosanski standard – kome se reći da je bosanski standard – kome još uvijek nedostaju mnogi priručnici – najcjelovitije i najuspješnije opisan i propisan u sljedećim trima knjigama: Pravopis bosanskoga jezika S. Halilovića (1996), Gramatika bosanskoga jezika Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića (2000) i Rječnik bosanskoga jezika S. Halilovića, I. Palića i A. Šehović (2010).

Pravopis bosanskoga jezika S. Halilovića nastao je u vrijeme agresije na BiH, u opkoljenom Sarajevu, dakle u vrlo nepovoljnim okolnostima. U ono vrijeme nismo imali pouzdan standardni rječnik, tako da je Pravopis ponio i teret normiranja leksike, što inače ne pripada knjigama iz kojih se uči kako se pišu pojedine riječi. Punih dvadeset godina prikupljao sam povratne informacije od mnogih korisnika Pravopisa. Želio sam čuti i mišljenje najpozvanijih stručnjaka, pa sam se obratio svim lingvistima bosnistima, doktorima nauka. Desetak njih dostavilo mi je brojne primjedbe i sugestije ili na Pravopis iz 1996. ili na školsko izdanje iz 1999. Krajem prošle godine pristupio sam pripremi drugog izdanja. Nastojao sam udovoljiti svim utemeljenim zahtjevima

stručne javnosti, prije svega zahtjevima lingvista. Drugo izdanje Pravopisa bit će dopunjeno, doručeno i izmijenjeno i u dijelu o pravopisnim pravilima i u rječničkom dijelu; bit će i usaglašeno s rješenjima iz Rječnika bosanskoga jezika iz 2010. Objavljivanje drugog izdanja Pravopisa značit će korak naprijed u njegovanju i dograđivanju pravopisne norme bosanskoga jezika.

Gramatika bosanskoga jezika Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića, po svojoj naravi opisna i normativna, namijenjena i srednjoškolicima i studentima i nastavnicima, samo je donekle popunila nedostatak odgovarajuće literature. Poslužila je kao solidna osnovica u pripremi osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika bosanskoga jezika. Ona je ostala negdje između srednjoškolske i univerzitetske gramatike: prezahtjevna kao srednjoškolski priručnik, nedostatna za univerzitetsku upotrebu. Od njenih autora ne treba očekivati izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Iako se već petnaest godina njome služe i oni koji studiraju bosanski jezik, ona ne oslobađa bosniste obaveze da pristupe izradi obimnije (jednotomne ili višetomne) univerzitetske gramatike.

Rječnik bosanskoga jezika, timski projekt S. Halilovića, I. Palića i A. Šehović, uobličio je leksičko-semantičku normu bosanskoga jezika. U ovome velikom jednodomnom rječniku opisana su značenja preko pedeset hiljada riječi te nekoliko hiljada frazeoloških izraza i poslovice bosanskoga jezika. Obuhvaćen je osnovni korpus riječi, ustaljenih spojeva riječi i frazema, i to onaj koji uglavnom pripada standardnom bosanskom jeziku. Uvršteni su i mnogi termini iz različitih naučnih područja koji se susreću u svakodnevnoj komunikaciji i u stručnoj literaturi. Autori su nastojali objektivno predstaviti izvornu bosansku leksiku, a istodobno postići i savremenost i jezičku otvorenost. Rječnik je namijenjen najširoj školskoj, univerzitetskoj i kulturnoj javnosti. Nastao je kao plod višegodišnjeg istraživačkog rada; njegovi se autori osnovano nadaju da će odgovoriti osnovnim zahtjevima modernog korisnika jednojezičkih rječnika, da će biti pouzdan priručnik ne samo slavistima i prevodiocima

nego i svima onima koji su rođenjem, porijeklom ili profesionalno vezani za Bosnu i Hercegovinu i bosanski jezik.

Ovi normativni priručnici, objavljeni u rasponu od petnaest godina, manje ili više opravdano i hvaljeni i kuđeni (za knjige ove vrste općenito vrijedi da nikad nisu toliko dobre da ne bi mogle biti bolje), konačno su uobličili prepoznatljivu bosansku jezičku normu. Temeljna odlika bosanskog standarda jeste dopuštanje većeg broja dubleta negoli u hrvatskom i srpskom standardu, što je primjereno ukupnoj bosansko-hercegovačkoj jezičkoj stvarnosti. Normirci su pokazali naročito zanimanje za bošnjačku jezičku i kulturnu tradiciju, koja dosad nije bila dovoljno istražena i poznata, što je ocijenjeno kao značajno ne samo za Bošnjake i za sve stanovnike Bosne i Hercegovine nego i za cio slavistički svijet. Zahvaljujući, prije svega, spomenutim trima knjigama, standardni bosanski jezik postaje punopravnim članom slavenske, evropske i svjetske zajednice standardnih jezika.

Međutim, nije dovoljno opisati i propisati normu. Kakva je korist i od najboljeg priručnika ako ga niko ne otvara, ako nije pri ruci korisniku? Norma mora zaživjeti, treba je prihvatiti i njegovati u svim oblastima života. Tu su na ispitu i nastavnici i novinari i prevodioci i lektori i uopće svi sudionici javne riječi. Dovoljno je malo poslušati radijski ili televizijski program – bio to prijenos kakve sjednice ili utakmice, bile vijesti ili vremenska prognoza – pogledati titlove, prelistati dnevne novine, pismene zadaće gimnazijalaca, eseje i seminarske radove studenata, otvoriti kakvu knjigu, osobito prevedenu u novije vrijeme... i ustanoviti poražavajuću razinu pismenosti. Standardni jezik bezuvjetno obavezuje u pravopisu, u izgovoru te u elementima gramatike; javna je riječ obavezana normom – a javna riječ mnogih Bošnjaka, osobito onih viđenih, nije za pohvalu.

Status bosanskog jezika

Ovdje neću govoriti o raznim aspektima statusa bosanskog jezika, npr. o zakonskim odredbama i dokumentima koji se odnose na upotrebu jezika i pisma od uspostave samostalnosti

Republike Bosne i Hercegovine (1992) do danas, niti u međunarodnoj promociji bosanskog jezika, o tome da mnogi slavisti i strani lingvisti o bosanskom jeziku pišu na primjeren način, da u više država postoje lektorati (i) za bosanski jezik, da je jezik koji se službeno zove bosanski priznat u svijetu (u popisu jezika ISO 639-3) i da ima međunarodnu oznaku bos. Osvrnut ću se samo na osporavanje naziva bosanski jezik i probleme koji se u vezi s tim proizvode u školstvu u dijelu BiH. Najprije ukratko o motivima tog osporavanja, o stavovima lingvista, a onda i o političkoj instrumentalizaciji tih stavova i kršenju ljudskih prava u oblasti obrazovanja.

Stavovi lingvista na južnoslavenskom području u vezi s imenovanjem bosanskog jezika bitno su određeni njihovom nacionalnom pripadnošću. Tako je naziv bosanskog standarda postao predmetom sporenja lingvista i ujedno politički problem. Većina lingvista iz Srbije i Hrvatske smatra da je naziv bosanski nepodesan, jer je dvoznačan: može značiti bosanski i bošnjački, može se odnositi na jezik (svih) Bosanaca i na jezik Bošnjaka. Dakle, osporava se termin jer je sporan, dvosmislen sadržaj termina. Ti lingvisti kažu da je bosanski zapravo bošnjački – da je bosanski standard u svojoj suštini bošnjački, jer ga normiraju Bošnjaci i jer je namijenjen samo Bošnjacima, pa ga u skladu s tim treba i zvati bošnjačkim. Lingviste na srpskoj i hrvatskoj strani slijede političari – ili su lingvisti u ovome slijedili nacionalnu i nacionalističku politiku i političare, svejedno. Dakle, naziv bosanski neprihvatljiv je za Srbe i Hrvate u Bosni i Hercegovini (preciznije: za većinu) zato što je tako odlučeno u Beogradu i Zagrebu. Odlukom br. 1 Odbora za standardizaciju srpskog jezika u Beogradu (1998) naziv bosanski jezik proglašen je neprihvatljivim u srpskom jezičkom standardu, s obrazloženjem da u njemu “nije teško” prepoznati težnju Bošnjaka “ka unitarnoj BiH, u kojoj bi vladali i oni i njihov jezik”.

A kako stoje stvari?

Jesu li Bošnjaci jedini koji svoj jezik imenuju bosanskim? Nisu.

(Pridjev bosanski odnosi se na zemlju Bosnu i Bosance, njene stanovnike.)

Prvo, svoj jezik imenuju bosanskim – i u Bosni i Hercegovini i u susjednim zemljama i širom svijeta – oni koji se etnički ne osjećaju i ne izjašnjavaju niti kao Bošnjaci niti kao Hrvati niti kao Srbi niti kako drugačije, nego upravo kao Bosanci.

Drugo, svoj jezik imenuju bosanskim Bosanci koji se danas etnički osjećaju i izjašnjavaju kao Bošnjaci. Bošnjaci čine većinu stanovništva u državi Bosni i Hercegovini. Bošnjaci su autohtoni stanovnici i u Srbiji i Crnoj Gori. Oni su manjina u Srbiji i Crnoj Gori. Mnogi Bošnjaci žive izvan svojih matičnih zemalja – Bosne, Srbije i Crne Gore – iseljeni ili izgnani iz njih. Živjeli u svojoj domovini, ili daleko od nje, Bošnjaci svoj maternji jezik imenuju bosanskim i na njega gledaju kao na bitnu dionicu nacionalne kulture i bitnu odrednicu kolektivnog nacionalnog identiteta.

(Činjenica je također da danas ima mnogo Bosanaca koji svoj jezik ne imenuju bosanskim. Tako se, na primjer, mnogi Bosanci danas etnički osjećaju kao Hrvati ili kao Srbi i svoj jezik imenuju hrvatskim ili srpskim. Ima i onih koji su porijeklom ili teritorijalno Bosanci a koji svoj jezik ne imenuju ni bosanskim ni hrvatskim ni srpskim – takvih je najmanje.)

A da li je današnji bosanski standard u svojoj suštini bošnjački? I ako jeste, zašto je to tako?

Na početku sam rekao da su se normiranja bosanskog jezika u proteklih dvadesetak godina prihvatili uglavnom samo Bošnjaci, a da su se bosanski Hrvati i bosanski Srbi okrenuli jezičkim normama iz Hrvatske i Srbije. Zato je bosanska standardizacija u posljednjih dvadeset godina uistinu takva da se može steći dojam da je namijenjena isključivo bošnjačkom narodu. Međutim, bosanski standard – kako god bio usmjeren – “pripada” svima koji se njime služe, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Jasno je da bosanska norma već sutra može biti općenitija, bosanski. To bi i bio njen najnormalniji razvojni put. Bosna je oduvijek prostor prožimanja i preklapanja, njeno jezičko

i kulturno jedinstvo izmiče nacionalnim i konfesionalnim shemama od Humačke ploče (X/XI st.) pa do danas. Jasno je da bi u BiH najprije mjereno bio općebosanski standard, široko zasnovan, koji bi obuhvatao cjelokupnu bosanskohercegovačku jezičku stvarnost. Ali zajednički bosanski standard, općebosanski, mogu izgraditi samo zajedno svi koji se žele njime služiti, tj. svi Bosanci. To će se dogoditi ako se bosanski Hrvati i bosanski Srbi pridruže susjedima Bošnjacima u normiranju bosanskog standarda i vrate se višestoljetnom imenu svoga jezika (koje su napustili uglavnom u 2. polovici XIX st., kada se iz Hrvatske i Srbije bosanskim katolicima i pravoslavicima nameću hrvatske i srpske nacionalne ideje s ciljem obrazovanja hrvatske i srpske nacije unutar bosanskog društva). Iz svih tih razloga neumjesno je pripisivati Bošnjacima namjeru da u budućnosti nametnu bosanski jezik bosanskim Hrvatima i bosanskim Srbima.

Bilo kako bilo, jedno su spomenuta neslaganja oko naziva bosanski jezik i oko toga šta on uistinu danas znači, šta je značio jučer i šta može značiti sutra, a sasvim je drugo osporavanje prava učenicima Bošnjacima u osnovnim školama u dijelu BiH da svoj maternji jezik imenuju bosanskim, da im taj naziv bude unesen u svjedočanstva. Poznato je da se naziv nekog jezika u domaćem i u drugim jezicima ne mora podudarati; ne mora, evo, biti istovjetan niti u tri bliska, međusobno razumljiva standarda. U Beogradu i Zagrebu je rečeno: ne možemo odreći pravo Bošnjacima da svoj jezik imenuju bosanskim, ali možemo odlučiti da se bosanski na srpskom i hrvatskom kaže bošnjački. Istovremeno, niko ne može odreći pravo Srbima i Hrvatima da za bosanski kažu bošnjački. Druga je stvar je li to korektno prema susjedima; nastranu što sociolingvistika jasno kaže da su negativni stavovi o nekom jeziku ili nekom jezičkom varijetetu prije svega negativni stavovi o nosiocima, govornicima nekog jezika ili varijeteta.

Problem imenovanja jezika u školstvu u dijelu BiH sasvim je nešto drugo.

To nije stručno, lingvističko pitanje. Argumenti struke neće dovesti do normaliziranja stanja u ovoj oblasti. Oспорavanje prava učenicima Bošnjacima da svoj maternji jezik imenuju bosanskim, da im taj naziv bude unesen u svjedočanstva, politički je i pravni problem i treba ga rješavati u državnim institucijama, u parlamentima i na sudovima. To je posao političara i pravnika. Postoji problem kršenja elementarnih ljudskih prava, postoji i zakonska osnova da se problem riješi. Amandmani na ustave dvaju entiteta iz 2002. godine ("Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik"; "Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda"), i bez obzira na to što nisu istovjetni, zakonska su pretpostavka za jezičku ravnopravnost na cijeloj teritoriji BiH.

(Poučno je vidjeti obimnu publikaciju Bosanski jezik ili pravo na identitet – kroz dokumenta i štampu, svojevrsno svjedočanstvo o tome kako su se politički predstavnici Bošnjaka na Sandžaku u institucijama sistema Republike Srbije izborili za bosanski jezik u školama.)

Šta bi, i kako, trebalo činiti u ovoj oblasti

- Bošnjaci moraju imati na umu da su oni danas najodgovorniji za razvoj,

status i sudbinu bosanskog jezika – iako nisu njegovi jedini korisnici.

- Bošnjaci moraju jačati institucije koje se bave bosanskim jezikom i snažnije nego dosad podržavati stručna nastojanja u vezi s razradom, primjenom, širenjem, nje govanjem i prepravljanim norme bosanskog jezika, kao i istraživačke projekte u oblasti lingvističke bosnistike – kao one bošnjačkog tako i one bosanskohercegovačkog profila.
- Bošnjaci moraju učiniti sve kako bi konačno iskorijenili elementarnu nepismenost u svome narodu i svima omogućili da usvoje standardni jezik, da posjeduju tu ulaznicu u savremeni svijet.
- Bošnjaci moraju u institucijama sistema riješiti politički i pravni problem imenovanja jezika u školama u BiH.
- Bošnjaci moraju prednjačiti u borbi protiv nacionalnog podvajanja u obrazovanju u BiH. Treba jasno reći da jezik u BiH može biti samo sredstvo, a ne uzrok društvenih podvajanja ili sukoba; treba isticati činjenicu da su bosanski, hrvatski i srpski standard toliko slični da se mogu podučavati zajedno, u istoj učionici. Bošnjaci moraju iskreno zagovarati školski sistem u kome nema mjesta segregaciji djece po nacionalnom osnovu. To bi mogao biti model koji je ovjeren u Brčkom, gdje učenici uče po raznim udžbenicima

u istom razredu, s istim nastavnikom, sa zajedničkim nastavnim planom, na tri ravnopravna standarda.

- Bošnjaci se moraju zalagati za ozbiljan program jezičke kulture, u okviru koga učenici uz ovladavanje svojim standardom stječu i određena znanja, osobito ispravne stavove u vezi s druga dva jezička standarda – a samim tim i stavove prema korisnicima drugih standarda.
- Prihvatanje drugog i drugačijeg uvjet je prave komunikacije i mogućnosti koje ona otvara; temelj jezičke i opće kulture jeste spremnost da se čuju i drugi glasovi.
- Bošnjaci trebaju voditi i zagovarati razumnu bošnjačku i bosanskohercegovačku jezičku politiku, čiji je cilj slobodna i što efikasnija komunikacija običnih ljudi u svakodnevnom životu, koja će na najbolji mogući način urediti odnose između korisnika tri standarda, koja će omogućiti novim manjinama (Bošnjacima i Hrvatima u manjem bh. entitetu; Bošnjacima i Srbima u kantonima s hrvatskom većinom; Hrvatima i Srbima u kantonima s bošnjačkom većinom) da u svojoj zemlji razvijaju vlastiti idiom i njegovu punu simboličku dimenziju, a da pritom ne ostanu getoizirane, koja će u većinskoj zajednici razviti svijest o nužnosti tolerantnog i nediskriminacijskog odnosa prema manjinama.

الموجز

البشانقة واللغة البوسنية القياسية

سناهد خليلوفيتش

يقدّم المقال نظرة نقدية لموقف البشانقة من اللغة البوسنية القياسية، إذ يستعرض بإيجاز السياسة اللغوية للبشانقة في العشرين سنة الأخيرة، والتي تفتقر إلى الإطار المؤسسي، وتتميز بكونها مجموعة من النشاطات المتفرقة لبعض المجموعات والأفراد. لقد تم تحقيق نتائج لا بأس بها في مجال تقييم اللغة البوسنية، لكن الأمر لم يخل من المبالغات والأخطاء. وفي الخاتمة يشجع الكاتب البشانقة على إحداث تغيير جذري في موقفهم من اللغة البوسنية القياسية.

الكلمات الرئيسية: البشانقة، المقياس اللغوي، اللغة البوسنية القياسية، النمط البوسني، السياسة اللغوية، تقييم اللغة، الوضع القانوني للغة، الثقافة اللغوية.

Summary

BOSNIAKS AND THE BOSNIAN LANGUAGE STANDARD

Senahid Halilović

The paper attempts to provide a critical overview of the perception of the standard Bosnian language by Bosniaks. It briefly presents the Bosniak language policy over the last twenty years, reminding here that this policy does not have any institutional framework, but is rather a set of more or less separate activities of expert groups and individuals. Significant results were achieved in setting the norms of the Bosnian language; however, these were accompanied by some exaggerations and failures. The conclusion emphasises the need for a thorough change of the attitude of Bosniaks towards the standard Bosnian language.

Key words: Bosniaks, language standard, the standard Bosnian language, Bosnian variant, language policy, setting the norms of the language, language status, language culture